
- Kitap Tanıtımı -

AHFEŞ VE KIRAATLER

Erdoğan Baş, *Ahfeş ve Kıraatler*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2012.

Recep KOYUNCU

Arş. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmî Bilim Dalı Araştırma Görevlisi
recep_koyuncu_1@hotmail.com

Kur'an-ı Kerim, Allahü Tealâ'nın Cebrail vasıtasıyla Hz. Peygamber'e Kureyş lehçesiyle inzal ettiği bir kelimedir. Vahyin son dönemlerinde ortaya çıkan kıraat ilmi, vahiy dilinin Arapça olması ve kıraatlerin oluşum süreciyle birlikte karşımıza çıkan "yedi harf" meselesiyle ilgisinin yanı sıra, Arap dili tarihiyle de yakından alakalıdır. Bu bağlamda ilk dönem kıraat ulemasından dil bilimleriyle uğraşanların yanı sıra; ilk dönem dâimîlerinin büyük bir kısmının da kıraat ilmiyle meşgul oldukları görülmektedir.

Tarihi süreçte, kıraat ilminin hem tarihsel konuları hem de pratiğe yönelik hususlarını ele alan çok sayıda eser yazılsa da, özellikle kıraatlerin İbn Mücahid (324/935) tarafından seb'a "yedi kıraat" olarak tespit edilmesine kadar geçen sürece ilişkin, kıraatlerin sistematize edilmeden önceki duruma dair detaylı bir çalışmanın bulunduğu söylenemez. Bu anlamda kıraatlerin sistematize edilmeden önceki tarihine kapı aralayarak o dönemdeki kıraat olgusunu anlayabilme adına, Hicri ikinci asrın sonu ve üçüncü asrın başlarında yaşamış, özellikle Arap dili ve Nahiv konusunda otorite olan Ahfeş el-Evsat (215/830) önemli bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tanıtımını yapacağımız "**Ahfeş ve Kıraatler**" başlığını taşıyan çalışma, Erdoğan Baş tarafından kaleme alınmış olup, 271 sayfadan oluşmakta, bir giriş ve toplam üç bölümden meydana gelmektedir.

Eserin giriş bölümünde (13-21) böyle bir konunun neden seçildiği ve genel olarak çalışmada nasıl bir metot takip edildiği ele alınmıştır. Yazar burada yaptığı araştırmanın, kıraatlerin sistematize edilmeden önceki tarihinin kapı aralamayı amaçlayan bir çalışma olduğundan bahsetmektedir. Kıraatlerin sistematize edilmesinden, İbn Mücahid (324/935) tarafından kıraatlerin ilk defa "seb'a" yani yedi kıraat olarak tespit edilmesi kastedilmiştir. Buradan hareketle İbn Mücahid öncesi dönem için, oturmuş bir

“seb’a” “aşere”, “mütevâtir”, “meşhur” ve “şaz” gibi birtakım olgulardan söz etmenin mümkün olmadığını ifade etmiştir. Yazar, devamında İbn Mücahid öncesine kapı aralayabilme çabasıyla en eski metne müracaat etmeyi düşündüğünü ancak bütün gayretine rağmen Ahfeş’e kadar gidebildiğini ifade etmiştir. Oysa Ahfeş öncesinde Ebu Ubeyde (110/824), Ferra (207/822) ve Sibeveyh (180/796) gibi önemli isimlerin olduğunu fakat onların eserlerinde kıraat adına fazla bir bilgi bulunmadığını ve yer alan bilgilerin de bir kitap çalışmasına yetecek kadar olmadığını ifade etmiştir.

Giriş kısmının sonunda yazar, *Meanî'l-Kur'an*'ın, üç kez üç farklı kişi tarafından tahkik edildiğini ve bu çalışmaların oldukça kıymetli olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca yazar, çalışma boyunca bu çalışmalardan Faiz Faris ve Abdülemîr el-Verd tarafından yapılan tahkiklere sıkça müracaat ettiğini ve bunların oldukça kıymetli olan mukaddimelerinin de işini kolaylaştırdığını ifade etmiştir.

“**Ahfeş’in Hayatı ve Eserleri**” adlı birinci bölümde (23-69) Ahfeş’in hayatı, eserleri, hocaları, öğrencileri ve yaşadığı sosyal çevre geniş bir şekilde farklı yönleriyle ele alınmıştır. Ahfeş’in künye ve lakabıyla tam ismi şu şekilde verilmiştir: Ebu'l-Hasen Said b. Mes'ade el-Ahfeş el-Evsat. Tabakat kitaplarının ismi hususunda herhangi bir ihtilafa yer vermediği ve nadiren kısaltmak maksadıyla “Saidü'l-Ahfeş” diye zikrettikleri de ifade edilmiştir. Vefatı hicri 215 olan bu âlim, Ahfeş el-Evsat diye meşhurdur. Yaşadığı yer olarak, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın hilafeti dönemlerinde İslamla şereflenmiş, Bağdat'ın 420 km kadar güneydoğusunda, Fırat ve Dicle nehirlerine yakın bir coğrafyada yer alan Basra şeklinde ifade edilmiştir. Eserde, İslam ilim geleceğine bakıldığında “Ahfeş” namıyla birçok isimle karşılaştığı ve hemen hepsinin lügatle meşgul olan bu Ahfeşlerin tamamını ifade etmek için (اِخْتِصَارًا) kelimesinin kullanıldığı ifade edilmiştir. Ahfeş'in özelliklerine dair, “dudakları tam kapanmadığı için dilini örtmediği” (اجلج) ve Sibeveyh'in talebesi olmasına rağmen ondan daha yaşlı olduğu ifade edilmiştir. Ahfeş'in yaşadığı çevreye ilişkin, ilim ve fikir açısından oldukça hareketli ve harareti bir ortamda yetiştiği ifade edilmiştir. Yine o, siyasi çalkantılar (Abbasi dönemi), mezhebi teşekküller (Mutezile), kelami tartışmalar (Halku'l-Kur'an gibi) ve Kur'an'a dair kıraat ihtilafı gibi bir takım olayların zirve yaptığı bir dönemde yaşamıştır. Ahfeş'in bu olaylar karşısında pasif bir pozisyonda olmadığı, aksine ilim ve fikir yönünden oldukça aktif davrandığı ifade edilmektedir. Yine Ahfeş'in kendisinin Ahfeş el-Ekber, Halil b. Ahmet, Sibeveyh, Hasenu'l-Basrî, Ferra, Kisaî, Yunus b. Habib ve İsa b. Ömer gibi ilimde birer otorite olan âlimlerin arasında yetiştiği ve aynı zamanda nahivde Basra ekolünün önemli bir temsilcisi olduğu da ifade edilmiştir.

Bunun yanında, Ahfeş'in münakaşa ve cedel gücü oldukça yüksek bir âlim olduğu da ifade edilmiştir. Eserde Sibeveyh'in, Zünburiye diye meşhur münazarada kıraat-i seb'a imamlarından Hamza el-Kisâî'ye mağlup olmasının ardından bunun intikamını alma düşüncesiyle, öğrencisi Ahfeş'i Kisâî'ye gönderdiği de zikredilmiştir. Söz konusu olayda, Ferra'nın ve bir kısım âlim-

lerin de bulunduğu bir mecliste, Ahfeş'in Kisâ ile yaptığı münazarada onu hatalı bularak mağlup ettiği ifade edilmiştir. Mezhebine dair bahiste Ahfeş'in Mu'tezilî olduğu ve "adl" prensibine inandığı da ifade edilmiştir. Yine onunla alakalı Müberred'in "Devrinde kelim ilmini en iyi bilen ve cedeli en iyi kullanan Ahfeş'ti" dediği nakledilmiştir. Ahfeş'in eserlerine ilişkin, özellikle nahiv alanında olmak üzere aruz, kafiye, şiir gibi alanlarda birçok çalışmasının olduğu ve ortaya koyduğu görüşleri kendinden sonraki ulemaya mesnet teşkil ettiği de ifade edilmiştir. Eserde Ahfeş'in birçok eserinden yalnızca üçünün bize ulaştığı ifade edilmiştir. Bunlar: *Me'ani'l-Kur'an*, *Kitâbu'l-Arûz* ve *Kitâbu'l-Kavâfi'*dir. Birinci bölümün son kısmında Ahfeş'in söz konusu eseri *Me'ani'l-Kur'an'a* dair genel bilgiler verilmiştir.

"Ahfeş'in Kıraatleri Kabul Kriterleri" başlığıyla ikinci bölümde (71-91) Ahfeş'in kıraatleri kabulde belli kriterlerinin bulunup bulunmadığı tartışmaya açılmıştır. Bu manada Arap diline, sema'a, resmu'l-mushafa ne ölçüde yer verdiği, isnada neden hiç girmedeği irdelenmeye çalışılmıştır. Kıraatlerin mütevatir olarak kabul edilebilmesinde üç şart olduğu bunların 1. Kıraatin, sahih bir senedle Hz. Peygamber'e kadar ulaşması, 2. Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushaflardan birine muvafakat etmesi ve 3. Arap dili gramerine uygun olmasıdır.

Yazarın ifadesiyle, Ahfeş'in kıraatlere yaklaşımının omurgasını oluşturan bu bölüm bir sonraki bölüm için alt yapı oluşturur mahiyettedir. Yazara göre Ahfeş, kıraatleri kabulde olmazsa olmaz şartlar ileri sürmediği, şartları belli başlıklar altında toplayıp tasnif etmediği ve açık-net şartlar belirlemediği ifade edilmiştir. Onun bu hususla ilgili muhtemel şartları, *Me'ani'l-Kur'an'da* dağınık vaziyette bulunan ifadelerinden ve onun kıraatlere yaklaşımını az çok tahlil eden muhakkiklerin sözlerinden çıkarılmıştır. Bununla birlikte Ahfeş'in kıraatleri kabul şartlarına dair bazı sonuçlar çıkarılabildiği, buna göre Ahfeş, dil ve nahivde hakikaten üstat olduğu için kıraatlere yaklaşımda Arap dili ve kurallarını, lehçelerini dikkate aldığı da ifade edilmiştir. Ahfeş'in kıraatleri kabulde, 1. Arap diline uygunluk 2. Resmu'l-Mushafa muvafakat, şeklinde iki şartının bulunduğu ifade edilmiştir. İsnada hiçbir şekilde girmemesi ve hatta tartışmaya dahi açmaması bu bölümde dikkat çeken hususlardan biridir. Aynı şekilde muasırı olan Ferra'nın ve üç asır sonrasında yaşayan Zemahşerî'nin de senetten bahsetmeyişi önemlidir. Bölümde son olarak yazar, Ahfeş'in yaşadığı dönemde, hatta İbn Mücahid'in kıraatleri yedi olarak sınırlama faaliyetine kadar, fazlaca serbest bir ortamın varlığını haber vermekte; dilin imkânlarına, değişkenliğine, lehçe farklılıklarına, kuralların çeşitliliğine, Basra ve Küfe gibi ekollerin de varlığına da bakarak tam bir karmaşa ortamının göze çarpmakta olduğuna işaret etmektedir. Bu yönüyle, İbn Mücahid'in kıraatleri "seb'a" şeklinde sistematize etmesi ve senetleriyle birlikte zikrederek bunların mütevatir olduğunu tespit etmesinin de isabetli bir karar olduğu ifade edilmiştir. Bu bölüme genel olarak bakıldığında, Ahfeş'in Arap diline, bu bağlamda nahiv ve irab ölçülerine, kıraate oranla

daha öncelik verdiği ve yerine göre mütevatir sayılan kıraatleri bile eleştiriye tabi tuttuğu söylenebilir.

“Ahfeş’in Kıraatlere Yaklaşımı” başlığını taşıyan üçüncü ve son bölümde (93-226) eserinde tecvide ait bazı konulara ve fonetik bilgilere yer vermesi (93-122), kıraatlere yaklaşımı (123-204), kurradan bazılarına atıfta bulunması (205-218) ve kıraat-mana ilişkisine yaklaşımı (218-226) gibi konular ele alınmıştır. Burada Ahfeş’in kıraatlere yaklaşımı detaylı bir şekilde yansıtılmaya çalışılmış, bu bağlamda bazı tecvid konularına, kıraat-sarf, kıraat-nahiv, kıraat-tefsir ilişkisine, kıraat tercihlerine, kıraatleri değerlendirmek için kullandığı ifadelere, isimlerini verdiği kurraya ve bunlara ilişkin değerlendirmelerine ve mütevatir kabul edilen kıraatlere bakış açısına geniş bir şekilde yer verilmiştir. Bu bölüm, Ahfeş’in kıraatlere yaklaşımının adeta panoramik bir dökümü mahiyetinde olup Ahfeş’in kıraat anlayışını yansıtmaya çalışmanın gövdesini oluşturmaktadır.

Bu bölümde ayrıca, Ahfeş’in görüşleri ile kıraat-i aşereden Hamza ve Kisâî gibi kıraat imamlarının görüşlerinin uyduğu ifade edilmiştir. Bu bağlamda, vakf/duruş kaideleri ile ilgili bahiste, (هو), (هي) gibi zamirlerin sonuna isteğe bağlı olarak vakf halinde (hâ) harfi getirilebileceğine dair, kıraat imamlarından kendisi gibi Basralı olan Yakub el-Hadramî ile aynı görüşü benimsedikleri de zikredilmiştir. “Kıraatlere yaklaşımı” ile ilgili başlık altında Ahfeş’in kıraatlere temel yaklaşımı, yorumu, meseleleri tahlili, tercihi veya reddi gibi hususlar ele alınmıştır. Burada “imaleye yaklaşım”, “hemzenin okunuşu”, “sarf-kıraat ilişkisi”, “nahiv-kıraat ilişkisi” ve son olarak da kıraate ilişkin değerlendirmelerinde kullandığı “kabîh-redi”, “ceyyid-hasen” ve “ecved-ahsen” gibi ifadeler ele alınmıştır. Burada öne çıkan husus, Ahfeş, kıraatleri değerlendirirken ölçüt olarak Arap dilini ve resmü’l-Mushafa muvafakati esas almasına rağmen isnada hiçbir şekilde yer vermemiştir. Ahfeş’in kıraatleri kabulde tek ölçünün sadece Arap dilindeki istimalin olmadığı, bunun dışında bazı kriterlerin olduğu ve bunlardan en önemlisinin de isnat sistemi olduğu ifade edilmiştir. Bu noktada söz konusu sistemin, kıraat alanında ihtisas sahibi kurranın, hocalarından dinledikleri ve onlara okuduklarını aynen nakletmek suretiyle icra edildiği belirtilmiştir. Ahfeş’in konuya dair yorumlarına bakıldığında genellikle lügate müracaat ettiği ve dil kaidelerine önem verdiği ifade edilmekte, bir dil otoritesinden beklenilenin de bu olduğu; ancak kelâmî ilâhîye medar olan kıraatin de kendisine ait bir usulünün olması gerektiği de eserde ifade edilmiştir. Yazar, hemzenin okunuşuna dair bahiste, gerek İbnu’l-Cezerî’nin gerekse Dimyâtî’nin Ahfeş’e atıfta bulunmasının, onun bu hususta mezhep sahibi ve otorite kabul edilmesi açısından önem arz ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca yazar, noktadan ve harekeden ari olan ilk Kur’an metinlerindeki farklı okumaların, zit veya ters manalara hamledilmesinin mümkün olmadığı gerçeğinin zihninde daha da netleştiğini söylemesi ve hatta bunun şaz okuyuşlarda bile mümkün olmadığını ifade etmesi dikkatimizi çeken bir husustur.

Çalışmada konular ele alınırken genel olarak şöyle bir yöntem takip edilmiştir: Konuyla ilgili öncelikle Ahfeş'in görüşleri zikredilmiş, bunların varsa kapalı yönleri izah edilmiş, sahih ve şaz kıraatlerle karşılaştırılmış ve mana farklılığını oluşturan okuyuşlara ilişkin de değişiklik tefsirlere müracaat edilmek suretiyle konu açıklığa kavuşturulmuştur.

Çalışmanın dört sayfalık sonuç bölümünde (227-231) ise yazar, yaptığı çalışmanın amacına ilişkin, İbn Mücahid dönemine kadar üç asırlık bir zaman geçtiğini, O'nun kıraatleri "seb'a" diye sistemleştirmesinden önce, kıraatlerin ne durumda olduğunu incelemeye yönelik bir çalışma yaptığını ifade etmektedir. Fakat bunu yaparken farklı bir metot takip ederek ciddi bir metin üzerinden bu döneme giriş yapmayı, diğer bir deyişle döneme bir metin penceresinden derinlemesine bakmayı tercih ettiğini ifade etmiştir.

İbn Mücahid öncesi dönemde kıraatlerin durumu ve bu dönemde Ahfeş'in kıraatlere yaklaşımına ilişkin, araştırmada varılan sonuçlar şu şekilde özetlenebilir:

- Bu dönemde hangi okuyuşların sahih kabul edildiğine dair net bir bilginin olmamasıyla birlikte, seb'a ya da aşere içinden herhangi bir imamın okuyuşu kabul edildiği gibi rahatlıkla reddedilebilmektedir.
- Bu dönemde seb'a ve aşereyi oluşturacak imamlara ilişkin –Ahfeş'in gözüyle bakıldığında- diğer kurradan hemen hiç farkının bulunmadığı görülmektedir.
- Bu dönemde sahabe ve tabiin döneminden Ahfeş'e gelinceye kadar seb'a ve aşere imamlarının dışında daha birçok kurranın da isminin zikredildiği görülmektedir.
- Bu dönemin sadece kıraat bazında değil, bununla birlikte sarf, nahiv ve tefsir açısından da değerlendirildiğinde, Ahfeş'in ve *Me'ani'l-Kur'an*'ının önemi yadsınamayacak bir durum arzeder.
- Ahfeş, Arap dilindeki birikimini kullanarak özellikle sarf-kıraat ve nahiv-kıraat ilişkisini eserinde yoğun bir şekilde işlemiştir. Bu açıdan *Me'ani'l-Kur'an*'ı üç kavramla özetlemek gerekirse "sarf, nahiv ve kıraat" kavramları yeterli olacaktır.
- Yazar bu durumu, "mütevatir kıraat", "sahihi kıraat" ve "şaz kıraat" gibi tasnif ve taksiminin Ahfeş'in döneminde ve gündeminde olmadığı şeklinde değerlendirmiştir. Ayrıca şöyle bir sonucun da çıkarılabileceğini söylemiştir: *Me'ani'l-Kur'an* mantığı açısından bakıldığında, sahabeden Ahfeş'e gelinceye kadar bütün alimlerin, Kur'an'ı söz konusu iki kriter 1. Arap diline uygunluk 2. Resmu'l-Mushaf'a muvafakat muvacehesinde okumuş ve okutmuş olduklarını göstermektedir.

Çalışmanın sonunda yazar, Ahfeş'in kıraatlere ne oranda yer verdiğini ve ne tür farklı kıraatler zikrettiğini göstermek için "Ek 1" adıyla bir tablo

ilave etmiştir. (234-264) Yazar, bu tablonun aynı zamanda *Me'ani'l-Kur'an*'da merak edilen kelimeye, sure ismi, ayet ve sayfa numarası ile kolay bir şekilde ulaşılmasını sağlayacağını da ifade etmiştir.

Söz konusu çalışmayı başarılı kılacak, olumlu olarak gördüğümüz noktaları şöylece ifade edebiliriz: Çalışmada her konuya ilişkin temel eserlerin tarandığını, bolca kaynak kullanıldığını görmekteyiz. Bunun yanında çalışmanın üç bölüm içinde belli bir sistematik dâhilinde alt başlıklarla ele alınarak bol örnek vermek suretiyle konuların işlenmesi de anlatılanların okuyucu tarafından kolayca anlaşılmasına olanak sağlamıştır.

Sonuç olarak, tanımaya ve tanıtmaya çalıştığımız Erdoğan Baş'ın kaleme aldığı bu çalışmanın, ilk dönem Arap dili otoritelerinden Ahfeş'in kıraatlere dair düşünce sistematüğini anlama ve bu hususta kıymete haiz eseri *Me'ani'l-Kur'an*'ı da yakından tanıma noktasında faydalı olacağını düşünüyor ve kıraat alanında katkı sağlayan yararlı bir telif olduğunu ifade ediyoruz.